I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi
21-22 Aralık 2012 - İstanbul

Editör: Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

I. TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

THTK

TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ

XII LEVHA

CamScanner ile tarandı

I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri

Editör

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

XII LEVHA

CamScanner ile tarandı

YAYIN NO: 429

I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri
Editör: Prof. Dr. Fethi Gedikli

ISBN 978-605-152-125-1

1. BASKI - İSTANBUL, MAYIS 2014

© **ON İKİ LEVHA YAYINCILIK A. Ş.**

Adres : Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sokak No: 6A Şişli / İSTANBUL
Telefon : (212) 343 09 02
Faks : (212) 224 40 06
Web : www.onikilevha.com.tr
E-Posta : bilgi@onikilevha.com.tr

Baskı/Cilt Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Yıldız Mah. Çırağan Cad. No: 5 1 Nolu Mağaza
Beşiktaş / İstanbul
Tel: (212) 269 30 00
Sertifika No: 20179

CamScanner ile tarandı

I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi
21-22 Aralık 2012 - İstanbul

I. TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

Editör

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

XII LEVHA

CamScanner ile tarandı

Kongre Bilim - Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Mumcu	/	Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Halil Cin	/	Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt	/	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın	/	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ahmed Akgündüz	/	Rotterdam İslam Üniversitesi
Prof. Dr. Sevgi Gül Akyılmaz	/	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Bilgin	/	Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Akman	/	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci	/	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Avcı	/	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Osman Kaşıkçı	/	Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Fethi Gedikli	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. M. Macit Kenanoğlu	/	İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi

CamScanner ile tarandı

Kongre Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın	/	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Akman	/	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci	/	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Osman Kaşıkçı	/	Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Fethi Gedikli	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. M. Macit Kenanoğlu	/	İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Murteza Bedir	/	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ayhan Ceylan	/	İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Kongre Yürütme Kurulu

Prof. Dr. Fethi Gedikli	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yard. Doç. Dr. Ebru Kayabaş Eşici	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Sevgi Kayak	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

CamScanner ile tarandı

Araş. Gör. Abdullah İslamoğlu	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Mehmet Cemil Ozansü	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Ali Adem Yörük	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Mahmud Esad Kalıpçı	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Kongre Yayın Kurulu

Prof. Dr. Fethi Gedikli	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yard. Doç. Dr. Ebru Kayabaş Eşici	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Sevgi Kayak	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Abdullah İslamoğlu	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Mehmet Cemil Ozansü	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Ali Adem Yörük	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Araş. Gör. Mahmud Esad Kalıpçı	/	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

CamScanner ile tarandı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX

İÇİNDEKİLER XIII

Töre Yapmak, Âdet Çıkartmak:
Eski Türklerde Oydaşılmış Hukukun Toplumsal Temelleri 1
Osman KARATAY

Seyyahın Gözüyle İdil Bulgar ve Oğuzlarda Töre-Hukuk Anlayışı 9
Umut ÜREN

Azerbaycan Hukuk Tarihinin Araştırılmasında Bazı Sorunlar:
Kavram, Dönemler, Etnik Kimlik ve İdeoloji 15
Ali ASKER

Kadının Vazgeçilebilir Kişilik Hakkı: Soyadı - Kadının Soyadı
Üzerindeki Hakkının Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi 23
Nevin ÜNAL ÖZKORKUT

Medeni Kanun ve Toplumsal Dönüşüm 31
Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN

İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından
Resepsiyonuna Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme 45
Cihan OSMANAĞAOĞLU KARAHASANOĞLU

Türk Hukuk Tarihinde Medeni Hukuk Alanındaki Resepsiyon
Sürecinin Meşruluğu 55
Sevgi KAYAK

CamScanner ile tarandı

Roma Özel Hukuku ile Osmanlı Özel Hukukundaki Gelişmeler Bağlamında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Özellikleri 63
İrem KARAKOÇ

Hukuk Tarihimiz Açısından Fatih Sultan Mehmet 117
Abdullah DEMİR

Karamanoğlu Osmanlı Münasebetlerine Ait İki Hukuki Vesika 137
Yahya BAŞKAN

Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti 151
Yılmaz YURTSEVEN

Osmanlı Hukukunda Masuniyet-i Şahsiyye İlkesi 163
Gül AKYILMAZ

Türk ve Alman Ceza Hukuku Tarihi Yazımında Konu Edilen Sorunların Tespiti 221
Mehmet Cemil OZANSÜ

1915 Tarihli "Memâlik-i Osmaniye'de Bulunan Ecanibin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat"a Göre Yabancıların Osmanlı Devletinde Hukuki Durumunun Değerlendirilmesi 225
Belkıs KONAN

Osmanlı Hukukunda İstatistiğin Önemi ve H. 1288 Tarihinde Mahkemelerde Görülen Davalara Ait İcmal Cetvelinin Tahlili 247
Muhammed CEYHAN

Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Memur Yargılaması 277
Mehmet Ali ÜNAL

Osmanlı İdare Hukuku ve Modern Devlet 305
Erkan TURAL

CamScanner ile tarandı

II. OTURUM, 11:30 – 13:00

I. SALON

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin Hatemi (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, emekli)

- Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Benimsenmesine Uzanan Sürece İlişkin Genel Bir Değerlendirme

- Doç. Dr. Zeynep Özlem Üskül (Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Medeni Kanun ve Toplumsal Dönüşüm

- Yard. Doç. Dr. İrem Karakoç (Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Roma Özel Hukuku ile Osmanlı Özel Hukukundaki Gelişmeler Bağlamında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Özellikleri

- Dr. Sevgi Kayak (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Türk Hukuk Tarihinde Medeni Hukuk Alanındaki Resepsiyon Sürecinin Meşruluğu

II. SALON

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Akman (Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

- Doç. Dr. Abdullah Demir (Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Hukuk Tarihimiz Açısından Fatih Sultan Mehmet

- Yard. Doç. Dr. Yahya Başkan (İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi)

Karamanoğlu Osmanlı Münasebetlerine Ait İki Hukuki Vesika

- Yard. Doç. Dr. Yılmaz Yurtseven (Ondokuzmayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi)

Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti

CamScanner ile tarandı

Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti

*Yılmaz YURTSEVEN**

Giriş

Vergi ödevi, siyasi otoritenin yönetilenler üzerine yüklediği önemli bir yükümlülük, bir egemenlik göstergesi olarak kabul edilegelmiştir. Adalet, devletin ve onun hükmî şahsiyetini oluşturan siyasi iktidarın meşruiyetini sağlamlaştıran en önemli zeminlerden biri, belki de birincisidir. Yönetilenlerden vergi toplama usulleri, devletin gelişme serüveni içerisinde farklılıklar göstermiştir. Bu noktada adalet kavramı öne çıkar. Adil bir vergilendirme politikası toplumsal barışı sağlamlaştırdığı gibi, kamusal yatırımları da güçlendirir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi olarak nitelenen, başlangıçtan XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden süreçte Osmanlı vergi politikası adalet ve meşruiyet zemininde tartışılacaktır. Elbette Osmanlı Devleti'nde vergi adaleti gibi bir kavramı incelemek bu küçük çalışmaya sığabilecek bir konu değildir. Yıllar sürecek araştırmalar, ciltler dolusu eserler yazılabilecek böyle bir konuyu bu kısa bildiriye konu etmedeki amacımız, Osmanlı vergi adaleti konusuna mütevazı bir katkı sağlamak, konu hakkında dikkate değer bir bibliyografya oluşturabilmektir.

İslam hukuku temeline oturan Osmanlı hukuk sistemi kendine özgü, ancak İslam hukukunun çizdiği sınırlar içerisinde kapsamlı ve orijinal bir "Örfî hukuk" sistemi de geliştirmiştir. Şer'i vergi hukukunun yanında örfi vergi hukuku ve vergi politikaları da oluşmuştur. Şer'i hukuka ilişkin vergilendirme politikaları temel kaynaklar çerçevesinde gelişmiş, örfî vergilendirmede ise İslam hukukunun genel ilkelerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Ancak zaman zaman gerek münferit bürokratik uygulamalar, gerekse hazinenin içine düştüğü ekonomik krizler özellikle örfî vergi hukuku uygulamalarında adil olarak nitelenemeyecek kimi uygulamaların yaşanmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu tür uygulamalar toplumsal huzursuzluklar doğurmuş, hatta kimi zaman kitlesel isyanlara neden olabilmiştir. Bu çalışma, düzenleme-uygulama-yaptırım bağlamında Osmanlı vergi hukukunda vergi adaletini siyasi otorite ve meşruiyet düzleminde tartışmayı amaçlamaktadır.

I. Klasik Osmanlı Vergi Sistemi

İnsanların birlikte yaşama arzusunun en önemli sonucu olan devletin varlığını devam ettirebilmesi için, kuşkusuz güçlü bir mali yapıya ihtiyacı vardır. Ayrıca güçlü bir maliye, ilerlemenin sağlanması ve kamu hizmetlerinin layıkıyla yerine getirilebilmesi için zorunludur. Bu mali yapıyı güçlendirecek olan iyi organize edilmiş, sistematik ve sağlam bir vergi sistemidir. Antik çağlardan başlayarak devletin

* Yard. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

CamScanner ile tarandı

gelişim sürecini ele aldığımızda, kamusal giderlerin en öneli finansman kaynağı vergi olmuştur. Modern devlet için de bu durum değişmemiştir.

Üç kıtanın birleştiği noktada, çok geniş topraklar üzerinde, uzun yüzyıllar egemenliğini sürdüren Osmanlı Devleti, birbirinden çok farklı dil, din, ırk ve kültürlere ev sahipliği yapmış, oldukça etkin ve teşkilatlı bir devlet yapısı oluşturmuştur. Şüphesiz bu durum, Osmanlı Devleti'nin kendisinden önce kurulmuş olan Türk-İslam devletlerinden tevarüs ettiği yönetim modellerini çok iyi sentezleyebilmesi ve geliştirebilmesi ile açıklanabilir. Ayrıca kısmen Roma-Bizans etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Bu sentez içerisinde önemli bir yapı da Osmanlı maliye yönetimi ve vergi sistemi olmuştur. Osmanlılar vergi sistemini geliştirirken, devletin resmi hukuk düzeninin doğası gereği, Şer'î vergi hukukunu esas almışlar, bunun yanında kendilerinden önceki hiçbir İslam-Türk devletinde olmadığı kadar örfî vergi hukukunu da geliştirmişlerdir. Elbette örfî vergi hukukunun gelişmesinde yeni fetihlerle elde edilen yerlerde –özellikle Avrupa'da- karşılaştıkları vergi uygulamalarından da şer'î meşrûiyet çerçevesinde yararlanmışlardır.

Devlet, pek çok bakımdan birbirinden farklı ve değişik görüntüler sergileyen tebâının durumunu göz önünde tutmak ve mâlî yükümlülükleri ona göre düzenlemek zorundadır. Kuşkusuz yönetilenlerden birtakım yükümlülükleri yerine getirmesini beklemek devletin yönetim yetkisinin en önemli sonucudur. Bu yükümlülüklerin en önemlisi de elbette vergi yükümlülüğüdür.

Osmanlı devlet yönetiminin geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu vergilendirme rejimi, gerek klasik dönemin iktisadi gerçekleri gerek kamu yönetim anlayışı bakımından birtakım orijinallikler sergilemektedir. Osmanlı İmparatorluğu, kendisinden önceki diğer Müslüman-Türk devletlerinde olduğu gibi, kuruluşundan itibaren İslam hukuk sistemine bağlı kalmıştır. Kaldı ki Tanzimat sonrasında dahi bu durum değişmemiştir. Dolayısıyla, devlet teşkilat ve müesseseleri de bu sistemin öngördüğü düzene uygun biçimde teşekkül ettirilerek kullanım alanına sokulmuşlardır. Çünkü Osmanlı siyasi iktidarının en önemli meşruiyet zeminini din ve adalet oluşturmaktaydı. Bu çerçevede din asıl, devlet ise onu yayacak ve kollayacak bir araç olarak görülmüştür[1]. Devlet teşkilatını ve işleyişini düzenleyen kanunlar, Şer'î hukuk sistemine ve onun çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde, siyasi iktidarın sınırlı yasama yetkisine dayanarak yaptığı yasama faaliyetine (Örfî Hukuk) dayanmaktaydı.

Osmanlı vergi sistemi Tekâlif-i Şer'iyye (Şer'î vergiler) ve Tekâlif-i Örfiye (örfî vergiler) olarak iki ana başlık altında düzenlenmiştir. Şer'î ve örfî vergiler sistematik ve periyodik olarak kurumsallaşmış vergilerdir. Bunlardan başka bir de "Tekâlif-i Şakka" adıyla anılan, nitelik itibariyle örfî hukuk çerçevesinde sayılan ve fevkalâde zamanlarda konulan, ancak çoğu zaman reayanın gücünü aşan vergiler de vardır. Bu ayrım, vergiyi belirleyen mevzuatın özelliğine göre yapılmıştır. Kur'an ve sünnetten alınan şer'î hükümlerle miktar ve oranı belirlenen vergilere şer'î vergiler denir. Şer'î vergi hukukuna ilişkin temel ilke ve hükümler hiçbir devlet veya tarih

[1] Mustafa AKDAĞ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi C. 1**, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 509; Ziya KAZICI, **Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 62-63.

CamScanner ile tarandı

devresi için değişiklik göstermemiştir[2]. Tekâlif-i örfiye ise kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için reayadan devlete karşı yükümlülükleri çerçevesinde (garâmet-i maliye) toplanan ve siyasi iktidarın sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde düzenlediği ve tahsil ettiği vergilerdir. Örfî vergiler ifadesi bu vergilerin Şer'î hukuka aykırı ya da onun dışında olduğu anlamına gelmemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi siyasi iktidar, Şer'î hukukun çizdiği sınırlar içerisinde ve ona aykırı olmamak kaydıyla hukuk (örf-i sultâni-kanun) yaratabilir.

Bu açıklamalar doğrultusunda Osmanlı vergi sistemi içinde yer alan vergi çeşitlerini kısaca açıklamak yararlı olacaktır.

A. Tekâlif-i Şer'iyye

Şer'i vergiler, İslam hukukunun asli kaynaklarıyla sabit olan vergi çeşitleridir. Sayıları belli olan bu vergi tipleri zekât, zekât-ı sevâim (hayvanlardan alınan vergi olup Osmanlı Devleti'nde ağnam vergisi olarak alınmıştır), öşür (zirâî ürün vergisi), rikâz (maden ve define vergisi), zekât-ı âşir (gümrük vergisi), cizye (gayrimüslim tebaadan alınan baş vergisi), haraç (gayrimüslim tebaadan alınan arazi vergisi), yâve ve kaçgun resmi (lukata)'dır[3].

1. Zekât

Zekât, her Müslümana, tam mülkü olan nisap[4] miktarındaki zekâta tâbi malın, mülk edinilmesinin üzerinden en az bir yıl geçtikten sonra, belirli bir zamanda, belirli bir malın miktarını zekât niyetiyle ayırıp, emredilen yerlere verilmesi hususunda yüklenilmiş bir yükümlülüktür. Zekât, hem bir dînî vecibe hem de mâlî bir vergi çeşididir. Zekât yükümlüsü Müslüman, tam ehliyetli ve hür olmalıdır. Zekâtın kimlere verileceği bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından belirtilmiştir (Tevbe, 104/60). Bunlar; fakirler, zekât tahsildarları, kalpleri İslamiyet'e ısındırılacak kimseler, mükâteb köleler, borçlular, cihat ve hac yolunda olanlar, yurdundan uzak düşmüş muhtaçlardır. Oldukça geniş bir kesime verilebilirken gayrimüslimlere, usûl ve füru' ile eşe zekat verilemez[5].

2. Zekât-ı Sevâim ya da Âdet-i Ağnam

Üretim ve sütçülük amacıyla, yılın yarıdan fazlasında otlamakla yetinen, kırda yayılan ve etleri yenen koyun, keçi, sığır, manda ve deve gibi evcil hayvanlara sâime

---

[2] Halil CİN / Ahmet AKGÜNDÜZ, **Türk Hukuk Tarihi 1. Cilt Kamu Hukuku,** Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1995, s. 293, 305; İlber ORTAYLI, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 139. İslam-Osmanlı vergi hukukuna ilişkin olarak ayrıntılı bilgi için: Ekrem Buğra EKİNCİ, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk,** Arı Sanat Yayınları,İstanbul 2008, s. 287-300; İlham KÜSMENOĞLU, Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi Birinci Kitap (Osmanlı Devleti'nden 1980'e), Vedat Kitapçılık, Ankara 2010, s. 1-12; Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, **"Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi 2. Cilt** (editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1999, s. 513-541.

[3] Ahmet AKGÜNDÜZ, **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı 1. Cild Kamu Hukuku,** Osmanlı Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul 2011, s. 700 vd.

[4] Nisap, zekâta tâbi malın belli bir meblağa ulaşması demektir.

[5] EKİNCİ, s. 292; AKGÜNDÜZ, s. 701.

CamScanner ile tarandı

denir. Bunlar zekata tabidir. Belli bir sayıya ulaştıktan bir yıl sonra zekâtı verilir. Bu hayvanların hepsi ayrı ayrı nisaplara tâbidir. Osmanlı uygulamasında bu vergi, mîrî arazide otlayan koyun ve keçi üzerinden bedelen tahsil edilmiş ve adına âdet-i ağnâm veya ağnâm resmi denmiştir[6].

3. Öşür (Zirai Ürün Vergisi)

Hukuk tarihimizde iki çeşit öşür vergisi vardır ve hukuki mahiyeti bakımından çok karıştırılır. Birincisi, gerçek anlamda şer'î vergiler içerisinde bulunan öşür olup zekâtın bir çeşididir. Zirâi ürünlerden alınan zekâttır. Mülk, vakıf veya metruk araziden elde edilen ürünün, yağmur suyu ile sulanmışsa onda biri, sair teçhizat ile sulanmışsa yirmide biri, hasattan hemen sonra, masraflar düşülmeden verilir. İkincisi ise niteliği bakımından haracî arazi olan miri araziden haraç-ı mukaseme olarak öşür ya da a'şâr adıyla alınmıştır. Birinciden farklı olarak a'şârın oranı adına uymayacak bir biçimde onda bir, sekizde bir ve hatta ürünün yarısı kadar olabilir. Zekâtın bir çeşidi olan öşür ile yalnızca isim benzerliği söz konusudur[7].

4. Rikâz (Maden ve Define Vergisi)

Öşür ve haracî arazilerde bulunan define veya madenlerin beşte biri devlete, geriye kalanı ise bulana ya da arazi sahibine ait olur. Arazi bir vakıf arazi ise oran yine beşte bir düzeyindedir. Mîrî arazide ise maden ya da definenin tamamı devlete ait olur. Devlet, kendine ait madenleri icar, iltizam ve emanet usulleri ile işletebilir. Osmanlı uygulamasında söz konusu şer'î hükümler aynen uygulanmıştır[8].

5. Gümrük Vergisi

Osmanlı erken ve klasik dönem Osmanlı uygulamasında gümrük vergileri gümrük resmi adıyla ve şer'î esaslara uygun olarak zekât-ı âşir tarzında tahsil edilmiştir. Yabancı tüccarlardan alınacak gümrük vergilerinin miktarı için karşılıklılık esası kabul edilmiştir. Bu çerçevede; yabancı uyruklu tüccarın tabiiyetinde bulunduğu devlet Osmanlı tebaasından olan tüccarlara ne kadar gümrük uyguluyor ise Osmanlı Devleti de o oranda gümrük resmi almış, gümrük muafiyeti uygulanıyor ya da vergi alınmıyorsa Osmanlı devleti de bu yönde mukabele etmiştir[9]. Karşılıklılık (mütekabiliyet) esası, bir bakıma, vergi adaleti konusunda önemli ipuçları vermektedir.

6. Cizye

Cizye, İslam hukukunda zimmet akdinin bir sonucudur. İslam devleti savaş ya da barışçı yollarla herhangi bir gayrimüslim ülkeyi fethettiği zaman, orada yaşayan ve İslam devletinin egemenliğini kabul eden gayrimüslim ahaliden (zimmiler) haraç adı altında bir vergi alır. Verginin esası, gayrimüslim toprakların haraci arazi olmasına dayanmaktadır. Söz konusu vergi, harac-ı rüûs ve harac-ı arz olmak üzere

---

6 EKİNCİ s. 293.
7 CİN/AKGÜNDÜZ, s. 296-297
8 AKGÜNDÜZ, s. 704.
9 CİN/AKGÜNDÜZ, s. 298-299.

CamScanner ile tarandı

iki kısımdır. Harac-ı rüûs, baş vergisi olup, gayrimüslim erkek hane reislerinden alınmıştır. Harac-ı arz ise arazi üzerinden alınır.

Harac-ı rüûs vergisinin gerekçesi, gayrimüslimlerin askerlik hizmetinden muaf tutulmaları ve devletin korumaları altında olmalarıdır. Osmanlı uygulamasında cizye miktarı gayrimüslimin malî durumuna göre belirlenir. Buna göre vergi mükellefleri âlâ (zengin), evsât (orta halli) ve ednâ (fakir) olarak üçe ayrılmıştır. Kadınlar, çocuklar, sakat ve yaşlılar ile din adamları bu vergiden muaf tutulmuştur[10]. Özellikle din adamlarının bu vergiden muaf tutulmaları dikkate değer bir durumdur.

7. Harac

İslam Devleti tarafından fethedilip gayrimüslimler elinde bırakılan topraklardan haraç-ı arz adı altında bir vergi alınmıştır. Harac, harac-ı muvazzafa ve harac-ı mukaseme olmak üzere iki kısımdır. Birincisinde her yıl haraci araziden dönüm başına maktu belli bir miktar olarak alınır. İkincisi ise her yıl elde edilen ürün üzerinden belli bir oran ile tahsil edilir. Bu verginin oranı ½'den 1/10'a kadar değişebilir. Osmanlı uygulaması İslam mali hukukunun haraca ilişkin hükümlerini aynen uygulamıştır[11].

8. Yâve ve Kaçgun Resmi (Lukata)

Lukata neredeyse tüm Osmanlı kanunnamelerinde yer verilmiş bir vergi çeşididir. Lukata, başkasının kaybettiği bir şeyi korumak maksadıyla almak demektir. Emanet hükmünde olan lukatayı bulan kimsenin, böyle bir mal bulduğunu ve sahibi çıkarsa vereceğini açıklaması gerekir. Böyle bir beyanda bulunmadığı takdirde, şayet lukata ziyaa uğrarsa tazmini yüklenmek zorunda kalır. Özellikle sahipsiz hayvanlar için kullanılan yâve ve kaçgun deyimleri bu verginin esasını ve yaygın uygulamasını oluşturmuştur. Yâve ve kaçgun olan hayvanı bulan kişi hayvan ya da hayvanlara yaptığı masrafları hakimin izni olmaksızın sahibinden isteyemez. Sahipsiz dolaşan hayvanları tutup muhafaza ederek devlete teslim etmek bir görev olarak görülmüştür. Devletin bu muhafaza görevi karşılığında mal sahiplerinden aldığı vergiye yâve ve kaçgun resmi denmiştir[12].

B. Tekâlif-i Örfiye

Tekâlif-i örfiye, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kamu hizmetlerinin ve olağanüstü giderlerin karşılanabilmesi için siyasi iktidarın sınırlı yasama yetkisine dayanarak koyduğu vergilerdir. Bu vergiler örfî nitelikte olmakla birlikte, Şer'an meşruiyet sınırlarını aşmayacak şekilde konması kaydıyla caiz görülmüştür. Ancak söz konusu vergilerin reayanın ödeme gücünü aşmaması gerekir.

Örfî vergiler, tekâlif-i divaniye (avârız-ı divaniye) ve rüsûm-u örfiye olarak iki ana başlık altında toplanmıştır.

---

[10] Ahmet TABAKOĞLU, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı" Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme, (yayınevi bilgisi yok) Konya 1996, s. 126-127; ORTAYLI, s. 135.

[11] AKGÜNDÜZ, s. 706-707; EKİNCİ, s. 293.

[12] AKGÜNDÜZ, s. 709; EKİNCİ, s. 293.

CamScanner ile tarandı

Avârız-ı divaniye, Divan kararı ya da padişah emriyle toplanan vergilerdir. Başlangıçta savaş zamanlarındaki masrafları karşılayabilmek için toplanırken, sonraları örneğin, ulûfe dağıtımı gibi olağanüstü sayılabilecek hallerde hazinenin sıkıntısını gidermek amacıyla sıkça başvurulan bir yükümlülüğe dönüşmüştür. Söz konusu vergiler beldelere topluca konup, hane başına tarh olunur ve taksitle ödenirdir. Önceleri aynî iken 1718'den itibaren nakdî olarak tahsil edilmeye başlanmıştır[13]. Başlıca avârız vergileri şunlardır[14]:

- İmdâdiye-i seferiye; ordu sefere çıkacağı zaman toplanan vergidir. Ahali üzerine tarh olunur. Başlangıçta, hazinenin durumu elverişsiz olduğu için, sefere çıkacak askeri teçhiz etmek maksadıyla, asker olmayanlardan toplanan bu vergi, sonraları epeyce suiistimal edilmiştir.

- İmdâdiye-i hadâriye; sefer olmayan dönemlerde ordu giderleri için toplanmıştır.

- İâne-i cihâdiye; Muharebeye yardım için geçici olarak alınan bir vergidir. İmdâd-ı seferiyeden farklı olarak kaza ya da sancak üzerine tarh olunup, doğrudan merkeze gönderilir.

- Avârız akçesi; avârız hanesi başına alınan ve zamanla paranın değerinin düşmesine paralel olarak miktarı artırılan maktu ve nakdi bir vergidir.

- Nüzûl, sürsat ve iştira bedelleri: ordu sefere çıkarken konakladığı yerlerde iaşe için gerekli zahirenin temini görevine nüzul bedeli, askeri birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağın tespit edilen belirli bir fiyat üzerinden sağlanması sözleşmesine sürsat bedeli; devlet, orduların beslenmesi için gerekli olan zahireyi nüzul ve sürsat ile karşılayamayınca zahire olarak açığı kapatmasına da iştira bedeli denir.

Rüsûm-u Örfiye, devletin idare ve yargı organlarının yerine getirdikleri görevleri karşılığında ahaliden aldıkları vergilere denir. Rüsûm-u örfiyenin belli başlıları şunlardır[15].

Birinci grupta yer alan rüsum-u örfiye bâd-ı hevâ vergileri olarak anılmaktadır. Bunlar, tapu tahrir defterine kaydedilen resm-i arus (gerdek resmi), resm-i cürmü cinayet (ehl-i örfün dirlik içindeki cezaları infaz görevi karşılığında aldığı resim) ve tapu resmidir.

İkinci grup ise diğer rüsum-u örfiyeyi ifade eder. Bunlar, kasaphane, kellehane, paçahane, kelle, ayak, ciğer parası gibi hayvan kesimine ilişkin olanlar; otlatılan hayvanlar üzerinden alınan ağıl, çit, kışlak ve yaylak resimleri; muhtesiplerin belediye hizmetleri için aldıkları ihtisab resmi; kadıların tereke taksimi için aldıkları resm-i kısmet, resm-i nikah, resm-i hüccet ve benzeri resimlerdir. Görüldüğü kadarıyla bu tür yükümlülükler devletin yürüttüğü idari ve yargısal hizmetlerin karşılığında aldığı vergilerdir.

---

[13] EKİNCİ s. 295.
[14] AKGÜNDÜZ, s. 710-711.
[15] EKİNCİ, s. 295-296; CİN/AKGÜNDÜZ, s. 308-309.

CamScanner ile tarandı

II. Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaletinin Sağlanması İçin Alınan Tedbirler

Ortaçağ'ın sonlarında Ön Asya'da kurulan Osmanlı Devleti, Yeni Çağ'a bir imparatorluk olarak girmiş, çok geniş bir coğrafyada birbirinden farklı dilleri konuşan ve dinlere inanan insanları bünyesinde tutmuştur. Çağdaşı olan diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti de araziyi esas alan bir vergi sistemine sahip olmuştur. Tarımsal üretimden elde edilen gelirin, devletin en önemli vergi kaynağı olduğu göz önüne alınırsa, sistemin sağlıklı işleyebilmesi için oldukça sağlam denetim mekanizmalarına ihtiyaç olduğu ortaya çıkacaktır. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu özellikle klasik dönem olarak nitelenen ve devletin yapısal özelliklerinin kurumsallaştığı süreç içerisinde söz konusu kontrol ve denetim mekanizmalarını oluşturabilmiştir. Batı ülkelerinde yaşanan Sanayi Devrimi, Osmanlı Devleti'nde yaşanmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, neredeyse yıkılışına kadar tarım toplumu olma özelliğini yitirmemiştir.

Şer'î vergilerin kaynağını İslam hukukunun temel kaynakları oluşturduğu için, söz konusu vergilerin tarh ve tahsilatına ilişkin kurallar nettir. Örfî vergiler için kanunilik ilkesinin olmadığı da ileri sürülemez.

Kimi iktisat tarihçilerine göre, Osmanlı ekonomisinin özelliklerinin başında gelenekçilik yer almaktadır. Geleneksel birikimlerin değerlendirilmesi ile mükemmel bir iktisadî yapının oluşturulabileceğine dair bir kanaat söz konusudur. Bu nedenle, Osmanlılarda girişimci, gelişmeci-ilerlemeci zihniyet eksikliği vardır. Değişim genellikle tedirginlik yaratır. Çünkü tıpkı sağlıklı bir insanın hastalanması gibi, değişim çoğu kez bozulma yönünde olabilir. Bunun da çaresi öze –geleneğe- yani Kanun-ı Kadîm'e dönüştür[16].

Osmanlı iktisadi sistemi talep yönlü değil, arz yönlü bir sistemdir. Arz yönlü ekonomi anlayışı, Osmanlı ekonomisinin reayanın refahını sağlamaya yönelik oluşunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca özelikle klasik dönem olarak tanımlanan XV-XVII. Yüzyıllar arasında Osmanlı ekonomisinin yüksek bir üretme potansiyeline sahip olması da arz yönlü ekonominin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İthalata ilişkin birtakım yasakların ya da yüksek gümrük vergilerinin uygulanması, temel gıda maddelerinin, sanayi hammaddelerinin ve savunma araçlarının ihracatının yasak olması ülke içinde ekonomik dengenin bozulmaması ve refahın sürdürülebilirliği için başvurulan tedbirler olarak düşünülebilir[17].

Bu düşünceler, Osmanlı yönetici sınıfı ile reaya arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda en azından iktisadi anlamda ipuçları vermektedir. Bir madeni para ekonomisinde, süregiden seferlerin finansmanı, devlet gelirlerinin artırılmasını gerektirir. Üretimi artırabilmek için çoğu zaman bu şartı yerine getirmek gerekir. Geliri artırmak ile topluma adaletle hükmetmek arasında hassas bir denge vardır. Devletin finansmanı gelir ile olacak ise söz konusu gelirin en önemli kaynağını vergi oluşturacaktır. Adil bir vergi sistemi, gelir artırıcı bir sistemdir. O halde vergi adil olmalıdır. Adalet ilkesine bağlılık, toplumu sosyal refah anlayışına götürür. Ekonominin temel amacı sosyal refahı sağlamaktır. Başka bir deyişle;

[16] TABAKOĞLU, s. 119.
[17] TABAKOĞLU, s. 121.

CamScanner ile tarandı

insan ekonomi için değildir, ekonomi insan içindir[18]. Sosyal refah, sosyal adaletle sağlanabilir. Bu nedenle vergide adalet ilkesine özellikle erken ve klasik dönemin ortalarına kadar özel bir hassasiyet gösterildiği günümüze kadar ulaşan belgelerden anlaşılmaktadır.

Vergi adaletinin önemli unsurlarından biri de kanunilik ilkesidir. Vergi yükümlüsü verginin miktarını, tahsilatın kim tarafından nasıl ve ne zaman yapılacağını bilmelidir. Kanunilik, vergi yükümlüsünün sisteme olan güven ve bağlılığını artıracağı gibi, istismar, kanunsuzluk ve keyfîlikleri de engeller[19]. Osmanlı Devleti'nde vergilendirme, hem Şer'î ilkelere göre hem de örfi kanunnamelere göre düzenlendiği için vergide kanunilik ilkesine önemli ölçüde uyulmuştur. Böylece vergi yükümlüsü reaya ile tahsildar kişi ya da kurumlar arasındaki uyuşmazlıkların önüne geçilmiş oluyordu. Miktar ve oranı önceden belirlenmesi mümkün olmayan vergilerin alınabilmesi ise kadı ya da naip kararı ile mümkün olabilmiştir[20]. Vergide kanunilik ilkesine oldukça hassasiyet gösterilmiştir. Öyle ki kanunnamelerde belirlenen vergiler, çoğu zaman oranları dahi değişmeksizin yüzyıllarca uygulanabilmiştir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde iki koyundan akçe alınırken, bu oran Sultan III. Murad (1574-1595) döneminde de değişmemiştir[21].

Vergide kanuniliğin ve dolayısıyla adaletin sağlanması için pek çok kanunname çıkarılmıştır. Hammer'e göre göre sadece eyalet ve sancaklara ait 80'i, Barkan'a göre 100'ün üzerinde yalnızca eyalet ve sancaklara ilişkin vergi kanunnameleri vardır. Ancak bu kanunnamelerin çoğu çeşitli vergilere ilişkin olmayıp, yalnız her sancağın iktisadi gücüne göre alınması gereken vergileri kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'ne ilhak edilen her yeni ülkede derhal işin uzmanlarınca inceleme ve araştırmalar yaptırılmış, bölgenin ekonomik, sosyal ve siyasi durumu incelenmiştir. Bu incelemelerde, bölgenin mümkün olabildiğince eski dönemleri de tetkik edilerek burada uygulanan vergi sistemi, memleketin o günkü iktisadi durumu ile tahlil ediliyordu. Eğer geçmişe nazaran ekonomik gerileme görülürse bunun nedenleri araştırılıyordu. Bütün bu tetkiklerden sonra elde edilen neticelere göre o bölgenin üretimini artıracak, halkın refah seviyesini yükseltecek ve yalnız o eyalet ya da sancağa mahsus yeni bir vergi kanunnamesi vücuda getiriliyor ve büyük bir dikkatle uygulanıyordu. Kanunnamenin ilk uygulama aşamasında, beylerbeyinden yeni kanunun uygulamasına ilişkin aksaklıklar bir rapor halinde isteniyor, eksiklik varsa ilave ediliyor, gereken kısımlar değiştiriliyor ya da ilga ediliyordu[22].

Ünlü İslam düşünürü ve tarihçi İbn Haldun, devletlerin kurulması, gelişmesi ve yıkılmasına ilişkin çarpıcı gözlemler yapmış ve bunları kaleme almıştır. Bu büyük filozofa göre bir devlet, erken dönemlerinde halkından daha az vergi isteyip onlara daha iyi muamele ederken, geriledikçe vergiyi ağırlaştırır. Osmanlı tarihi

[18] TABAKOĞLU, s. 119.

[19] Abdullah DEMİR, **Günümüze Mesajlarıyla Osmanlı Adaleti Karınca Hakkını Arayınca**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2012, s. 132.

[20] KAZICI, s. 64.

[21] KAZICI, s. 64.

[22] Şinasi ALTUNDAĞ, **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. 5, sy 2, Ankara 1947, s.** 190-191.

CamScanner ile tarandı

incelendiğinde, İbn Haldun'un düşüncelerinde ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Osman Gazi'ye atfedilen ve bâc vergisine ilişkin aşağıdaki diyalog bu tezi doğrular niteliktedir[23]:

Osman Gazi'nin fethettiği Karacahisar'da Pazar kurulmaya başlanınca Germiyan vilayetinden birisi gelip, pazar bâcını toplamak ister. Osman Gazi "Bâc ne ki?" diye sorunca o kimse "Pazara yük getiren herkesten akçe almaktır" der. Osman Gazi "Bu pazara gelenlerden alacağın mı var ki onlardan akçe alacaksın?" diye sorar. Adam ise "Bu eskiden beri adettir, pazara gelen her yükten padişah için akçe alınır" der. Osman Gazi bu cevaba çok hiddetlenir. Allah Teâlâ'nın emri olmayan, Peygamber sözüne dayanmayan bir vergiyi kendisinin alması mümkün değildir. Adama "Yürü git! Buralarda görünme, yoksa sana zararım dokunur. Malını kendi eli, kendi alın teri ile kazanmış kimsenin bana ne borcu var ki havadan akçe versin?" der.

Osman Gazi'nin arkadaşları olaya şahittir ve Padişah'a, "Pazara gelenlerin Size bir şey vermeleri gerekmez. Ancak pazarı bekleyen görevlilerin emekleri karşılığı olarak bir şey vermeleri gerekir." derler. Bunun üzerine Osman Gazi, "Mâdem ki böyle dersiniz, bir yükü satan kimse iki akçe versin. Satmayan hiçbir şey vermesin ve de her kime bir tımar verirsem, sebepsiz yere kimse tımarı ondan almasın. O kişi ölünce oğluna versinler. Eğer çocuk küçük olursa, hizmetkârları, çocuk sefere yarayışlı hale gelene kadar sefere gitsinler. Eğer bu kanunu her kim bozarsa yahut benim neslime başka bir kanun öğretirse Allah Teâlâ onu dünya ve ahirette zelil etsin" der.

Osmanlı Devleti'nde vergi adaletinin sağlanması ve keyfiliğin önlenmesi için alınan tedbirlerden birisi de Adaletnameler'dir. Adaletname, siyasal otoriteyi temsil edenlerin, reayaya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adalete aykırı tutumlarını; olağanüstü önlemlerle yasaklayan beyanname şeklinde padişah hükümleridir[24]. Özellikle merkezi otoritenin sarsıldığı ya da zayıfladığı dönemlerde padişahların sıklıkla adâletnâme çıkardıkları bilinmektedir.

Anadolu Beylerbeyine, sancak beylerine ve kadılara 1595'te III. Mehmed'in cülûsunda gönderilmiş olan adâletnâme, ilk defa imparatorluğun içine düşmüş olduğu kargaşayı ve yaygın hale gelmiş yolsuzlukları, alışılmamış bir dille ifade eden ve aykırı hareket eden görevlileri şiddetli cezalarla tehdit eden bir adâletnâmedir. Söz konusu adâletnâmede, Kanuni Süleyman dönemi kanunlarının çiğnendiği, kanuna aykırı birtakım "bid'at"lerle reayadan alınan resim ve vergilerin ziyadesiyle artırıldığı, genel olarak belirtildikten sonra, özellikle vergiye ilişkin usulsüzlükler şöyle anlatılmaktadır[25]:

"Vezirler, beylerbeyiler, onların vilayetlerdeki memurları olan voyvodalar, sancak beyleri, subaşılar, evkaf ve emlaki idare edenler; saray gözdelerine verilmiş köylerdeki kahyalar, vergi toplayan eminler ve mültezimler, kadı naipleri sık sık, 10 veya 15 atlı ile vilayete devre çıkmakta, her indikleri köyde reayaya kendilerini ve hayvanlarını bedava besletmekte, yetkilerini aşarak fazladan para toplamaktadırlar".

---

[23] DEMİR, s. 130-131.

[24] Halil İNALCIK, **Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s.324.

[25] İNALCIK, s. 324.

CamScanner ile tarandı

1609'da Sultan I. Ahmed'in ilan ettiği ve Rumeli'de bulunan beylerbeyi, sancakbeyi ve kadılara hitaben ilan edilen adâletnâme, tarihe "Celâli İsyanları" olarak da geçen "Büyük Kaçgun" döneminin ağır anarşi ortamını yansıtmaktadır. *"Siz vilayeti dolaşıp suçluları izleme vazifeniz için değil, fakat yalnız kanuna muhalif olarak reayadan para toplamak için devre çıkmaktasınız. Bu gaye ile gereğinden fazla atlı bizzat yaptığımız bu devirler sırasında şu yolsuzlukları yaptığınız duyurulmuştur. (...) Öşr-i diyet adı altında yüzlerce altun ve guruş aldıktan başka, salgun adı altında köylüden bilâ ücret at, katır, arpa, saman, odun, ot, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal, ve sair yiyecek topluyorsunuz. Hâs gelirlerinizi de ölçüsüz olarak voyvodalarınıza iltizama veriyorsunuz. (...) Reayadan, katledilenin akrabasına ait olan diyetten başka, öşr-i diyet adı altında para alınması kanuna aykırıdır ve yasaklanmıştır. ..."*[27]

Yine aynı adâletnâmeye göre, kadılar vergi defterlerini düzenlerken vergi yükümlülerini, rüşvet koparmak için bilerek fazla göstermektedirler. Reayanın mahkemeden aldıkları belgelerden ve kopyalarından kanunda yazılı olan oranından fazla resim almaktadırlar. Keza bir timar, zaviye veya dini görev üzerinde aynı zamanda hak iddia eden birden fazla kimse var ise çok rüşvet verene bu yeri sağlayan belge çıkarılmakta, padişah emirleri dikkate alınmamaktadır. ..."[28].

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan yönetici sınıf yolsuzlukları, vergi adaletini sarsacak boyutlara ulaşmıştır. Reayanın ağır, keyfi ve adaletsiz vergi yükü altında yaşadığı haksızlık ve zulümler hem adâletnâmelerde hem de o dönemde kaleme alınan risalelerde vurgulanmaktadır. Yavuz döneminin ünlü devlet ve düşünce adamlarından İdris-i Bitlisî'nin Kanun-ı Şehin Şahî adlı eserinde vergilendirme konusunda devlet adamlarına tavsiyelerde bulunmaktadır[29]:

"... Sultan için ra'iyyet nihayetsiz ve koruma derdi olmayan bir hazinedir. Bu zahmetsiz ma'deni ve nihayetsiz hazineyi devam ettirmek sultanın birinci vazifesidir. Bu vazifenin ifası da ancak re'ayaya yüklenecek mali vergilerin onların kudreti nispetinde olması ve şer'î kanunlar ile hulefây-ı râşidînin sünnetinden şaşılmaması ile mümkündür. Re'ayaya aşırı mali mükellefiyetler yüklemek, bilâdın umranına münafi olduğu gibi ahalinin de mâişet cihetinden perişâniyetine sebeptir. Bilindiği gibi tıbben ba'zı hastaların yeme ve içmeye karşı perhiz eylemesi gerekir ve Resulullah da "perhiz her devanın başıdır" buyurmuştur. Padişah da ra'iyyetine karşı perhizli olmalıdır. Zaten raiyyetin mali za'fiyete düşmesi, sultanın za'fına; sultanın za'fı ordu ve erkân-ı devletin za'fına; bunların za'fı ise devletin za'fına ve düşmanların kuvvetine yol açar. Ekseriyetin kanaatine göre İdris nebî olan ve saltanat, nübüvvet ve hikmeti kendinde cem'ettiği için müselles unvanı verilen Hürmüz şöyle diyor: "Sultanın, insanların mallarından el çekmesi, onun mürüvvetinden, aklının keskinliğinden ve namusunun bekasındandır". Hatta sultana lazımdır ki, eğer ra'iyyet, semâvi bir afet sebebi mali buhrana düşmüşse,

---

[26] Celali isyanları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa AKDAĞ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen lik Kavgası Celali İsyanları**, Bilgi Yayınları, Ankara 1975; Coşkun Can AKTAN/Dilek DİLEYİ Cİ/Özgür SARAÇ, **"Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları I", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 7, sy. 2,** Isparta 2002, s. 1-20.

[27] İNALCIK, s. 326.

[28] İNALCIK, s. 327.

[29] Ahmet AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 3. Kitap,** Osmanlı Araş tırmaları Vakfı yayını, İstanbul 1991, s. 34-35; AKTAN/DİLEYİCİ/SARAÇ, s. 3.

CamScanner ile tarandı

ona imkan nispetinde yardımcı olsun. Zira ra'iyyet meyve ağacı gibidir. Bir sarfedersin, bin toplarsın...

(...)

Sultan ra'iyyetten alacağı vergileri, belli mevsimlerde talep etmeli ve onların perişan zamanlarında istememelidir. Vergi talep zamanı olarak, mahsullerin yetişme ve biçilme anları münasiptir. Yoksa re'ayanın çalışmadığı zamanlar münasip değildir...

Din ve dünya nizamını düşünmekle mükellef olan sultana lazımdır ki, ehl-i ticaretin refahını ve emniyetini temin etsin. Onları yol kesen eşkıyanın şerrinden korusun, menzil ve merhalelerini emniyet altına alsın. Ticari muamelelerin rıza beyanı esasına göre yapılmasını, onlardan alınacak resim ve adetlerde zulme gidilmemesini temin etsin".

XVII. yüzyıl Osmanlı devlet ve düşünce adamlarından Koçibey, Sultan IV. Murad'a hitaben kaleme aldığı risalesinde, döneminin vergi adaletsizliklerinden ve yolsuzluklardan yakınmaktadır:

"Saadetli, devletli, İskender haşmetli Hakan hazretlerinin tabiatı parlak ve nurlu kalplerine gizli olmaya ki, 990/1582 tarihine gelinceye kadar, reaya fukarasından her bir nefer başına kırkar akçe ve ellişer akçe cizye, kırkar akçe hane-i avarız ve iki koyundan bir akçe koyun vergisi alınır; fazlası alınmazdı. Ancak mübaşir olanlarcizyeden ve hane-i avarızdan ikişer, üçer, en fazla beşer akçe gulamiye adıyla alırdı, sınırı aşmaya kimsenin cesareti yoktu.

Havvas-ı hümâyûn yazısı iki bin dört yüz kırkbir yük (244,100,000) akçe olur; eminlerden ve ummâlden en az derecede yazısı tahsil olunsa, o miktar akçe hasıl olup hazineye dahil olurdu

Şimdi ulufeli kul taifesi fazla oldu, kul fazla oldukça reayaya zulmetme fazla oldu ve âlem harap oldu. Evvelce ev başına kırkar, ellişer akçe cizye alınırken, şimdi yalnız mîrî için her bir neferden iki yüz kırkar akçe, her hane-i avarızdan üçer yüz akçe ve her koyun başına bir akçe tayin olundu.

Atlı bölük halkı (yeniçeri süvari bölükleri) birkaç senedir, padişahın malını tahsil etmeyi kendilerine vazife edinip, devlet vükelasından bütün defterleri zorbalık ile alıp, herkesin gözü önünde Sultan Mehmed Han Camii şerifinin avlusunda mezat eder; birer, belki birer buçuk gulamiye ile Zeyd ve Amr'a satar oldular. Alanlar dahi birer kuruş ile yetinmediler, İslam memleketlerinden yedişer sekizer yüz akçe cizye ve avarız toplanmaya başladı. Her koyundan yedişer sekizer akçe alınıp, Anadolu vilayetlerinde bile koyun başına yirmişer otuzar akçe alır oldular. Peki bu zulme reaya nasıl dayansın? Bütün millet bu haksızlığı nasıl geçirsin?(...)

Velhasıl, şimdiki halde reaya fukarasına yapılan zulüm ve saldırganlık hiçbir tarihte, hiçbir iklimde ve hiçbir padişahın memleketinde olmamıştır. İslam topraklarından bir memlekette bir kimseye zerre kadar zulüm yapılsa, ceza gününde hükümdarlardan sorulur, vükeladan sorulmaz. (Ben) Onlara sipariş ettim demek, âlemlerin rabbinin huzurunda cevap olmaz. Zulüm görenlerin ahı hanedanları harap eder. Dertlilerin gözyaşları dünyayı sulara boğup yok eder. "Küfür ile dünya durur, zulüm ile durmaz".

CamScanner ile tarandı

Adalet, ömrün uzunluğuna sebeptir ve fukara ahvalinin düzeni padişahların cennetlik olmasının sebebidir"[30].

Sonuç

Vergi, devletin egemenlik vasfının önemli uygulamalarından biridir. Osmanlı Klasik döneminin vergi politikaları ve vergide adalet ve meşruiyet sorgulamasını en fazla mütevazı bir deneme olarak değerlendirebileceğimiz bu bildiride, adil bir vergi düzeni ile devletin ve dolayısıyla toplumun sosyal refahı arasında hassas bir illiyet bağının bulunduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca siyasi otoritenin meşruiyet tartışmalarında en fazla aranan kriter olan adalet olgusunun önemini vurgulamak istedik. Bildiride de örneklendirildiği gibi, devlet zafiyete uğradıkça vergi düzeni ve adalet duygusu da yozlaşmaktadır. Osmanlı uygulaması bunun tipik örneklerinden birini oluşturmaktadır. Devletin erken dönemlerinde hukuka ve adalet duygusuna, meşruiyete özel bir hassasiyet gösterildiği, gelişme ile paralel olarak bu hassasiyetin güçlendiği, ancak yozlaşma sürecine girilince adalet duygusunun çürümeye başladığı göz ardı edilemez bir gerçektir.

[30] **Koçibey Risaleleri** (yayına hazırlayan: Seda Çakmakçıoğlu), İstanbul 2008, s. 62-63.

CamScanner ile tarandı